

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА АНТИЧНОСТІ, СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ДОМОДЕРНОЇ ДОБИ

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

ДАВНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Рівень вищої освіти	перший
Галузь знань	А Освіта
Спеціальність	А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)
Освітня програма	Історія
Статус дисципліни	обов'язкова
Мова навчання	українська

Методичні рекомендації до семінарських занять та самостійної роботи студентів з навчальної дисципліни «Давні цивілізації на території України» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, галузі знань А Освіта, предметної спеціальності А4.03 Середня освіта. (Історія та громадянська освіта), освітньої програми «Історія».

Розробник: Світлик Н.М. доцент кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби.

Розглянуто та затверджено на засіданні кафедри **Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби**

протокол № 1 від « 28 » серпня 2025 року

Завідувач кафедри _____ доц. Ігор ЛІХТЕЙ
(підпис)

Схвалено науково-методичною комісією факультету історії та міжнародних відносин протокол № 1 від « 29 » серпня 2025 року

Голова науково-методичної комісії _____ доц. Світлана МИШКО
(підпис)

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та міжнародних відносин від 29 серпня 2025 року, протокол № 1.

© Світлик Н.М. 2025 р.
©ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2025 р.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ:

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна форма навчання	Заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 4	Рік підготовки:	
Загальна кількість годин – 120	1	1
Кількість модулів – 2	Семестр:	
Тижневих годин для денної форми навчання:	2	2
	Лекції:	
аудиторних – 4,2	28	12
	Практичні (семінарські):	
самостійної роботи студента – 5	32	6
Вид підсумкового контролю:	Лабораторні:	
екзамен	-	-
Форма підсумкового контролю: усна	Самостійна робота:	
	60	102

У сучасній системі вищої освіти провідне місце належить активним формам навчання, серед яких важливу роль відіграють **семінарські заняття та самостійна робота студентів**. Вони є невід'ємною частиною освітнього процесу, спрямованого на формування не лише знань, а й аналітичного мислення, професійної самостійності та відповідальності майбутніх фахівців. У межах дисципліни «**Давні цивілізації на території України**» ці форми навчання дозволяють не лише глибше засвоїти навчальний матеріал, а й сприяють розвитку вміння критично осмислювати джерела, працювати з історіографією та робити обґрунтовані висновки щодо складних історичних процесів.

Семінарські заняття створюють умови для поглиблення й закріплення теоретичних знань, отриманих на лекціях, сприяють формуванню навичок наукової дискусії, критичного осмислення матеріалу, розвитку вміння аргументовано відстоювати власну позицію. Це - платформа для творчої взаємодії між викладачем і студентами, яка стимулює до самостійного пізнання та осмислення складних тем. Семінарські заняття з даної дисципліни дають змогу студентам обговорювати актуальні проблеми вивчення трипільської культури, скіфського світу, грецьких міст-держав Північного Причорномор'я та інших стародавніх цивілізацій, які залишили свій слід на території сучасної України. Участь у дискусіях формує навички аргументації, історичної інтерпретації та міждисциплінарного аналізу.

Самостійна робота студентів (СРС), у свою чергу, забезпечує можливість індивідуального темпоритму засвоєння матеріалу, дає змогу поглибити знання з певних тем, розвинути навички наукового пошуку, опрацювання джерел, виконання практичних та дослідницьких завдань. Вона формує внутрішню мотивацію до навчання, навички самоорганізації та професійної відповідальності. Самостійна робота студентів забезпечує можливість глибше зануритися в окремі теми курсу, опрацювати джерельну базу, проаналізувати пам'ятки матеріальної культури, ознайомитися з науковими концепціями походження, розвитку та спадщини давніх народів. Саме через самостійне вивчення та осмислення тем формуються такі важливі якості історика, як уважність до фактів, аналітичність, здатність до порівняльного аналізу та критичного мислення.

Поєднання семінарських занять і самостійної роботи в рамках курсу «**Давні цивілізації на території України**» сприяє не лише поглибленню знань, а й розвитку дослідницьких навичок, формуванню історичної свідомості та фахової компетентності студентів. Разом це створює цілісну систему підготовки студента до активної фахової діяльності, забезпечує розвиток ключових компетентностей та формування глибокого розуміння навчального матеріалу.

Розділ 1. Методичні рекомендації щодо підготовки до семінарських занять

Семінарське заняття є формою навчальної роботи, що проводиться в межах академічної групи. Його основні формати - це дискусії, доповіді та колективне обговорення. Під час семінарів з історії давніх цивілізацій на території України викладач організовує обговорення питань відповідно до тем, визначених у навчальній програмі. Після обговорення підбиваються підсумки, і оцінюється участь кожного студента, що враховується при виставленні підсумкової оцінки з дисципліни.

Участь у семінарах сприяє розвитку навичок самостійної роботи з літературою, критичного мислення та відповідального ставлення до власних і чужих відповідей. Це заняття орієнтоване не на механічне запам'ятовування матеріалу, а на його осмислене засвоєння та активну пізнавальну діяльність.

На відміну від лекцій, семінари мають виражену ідейно-виховну та логіко-методологічну функцію. Практичне заняття - це не лише можливість закріпити отримані знання, а й простір для розвитку творчого потенціалу студентів, формування навичок наукового пошуку та вдосконалення культури мислення. Дискусії, які є важливою частиною семінару, стимулюють інтелектуальну активність, розвивають уміння мислити вільно й нестандартно, а також сприяють формуванню полемічної культури - важливої якості для кожного освіченого фахівця.

Для якісної підготовки до семінару студент повинен опрацювати лекційний матеріал, підручники, першоджерела та додаткову літературу. Важливо не лише зібрати інформацію з різних джерел, а й побудувати чітку, логічну, аргументовану відповідь із прикладами. Це вимагає таких умінь, як аналіз, систематизація й узагальнення матеріалу.

Одним із дієвих інструментів активізації мислення є проблемні запитання. До кожної теми семінару викладач готує добірку питань, які поділяються на кілька типів:

- питання, що інтегрують знання з інших дисциплін;
- питання для глибшого засвоєння історичних понять і їхнього взаємозв'язку;
- питання, які допомагають пов'язати історичні знання з аналізом реальної дійсності.

Дидактичні цілі семінарських занять

Семінарські заняття мають на меті:

- створення умов для глибшого засвоєння навчального матеріалу, здобутого під час лекцій та самостійного опрацювання тем;

- стимулювання колективного обговорення складних питань дисципліни, заохочення студентів до самостійного вивчення наукової й методичної літератури, а також до формування навичок самоосвіти;
- формування аналітичного мислення, опанування методів аналізу фактів, явищ і проблем, а також розвиток умінь, необхідних для виконання професійних завдань у майбутній діяльності.

Основні функції семінарських занять

Семінари виконують такі ключові функції:

- Навчальна функція - сприяє поглибленню, уточненню та систематизації знань, отриманих на лекціях і в процесі самостійної підготовки.
- Розвивальна функція - спрямована на розвиток логічного мислення, умінь роботи з історичними джерелами, формування навичок аналізу інформації.
- Виховна функція - формує патріотичні почуття, економічну культуру та інтерес до фаху і вивчення конкретної дисципліни.
- Діагностично-корекційна функція - дозволяє здійснювати контроль за рівнем засвоєння знань, виявляти проблемні аспекти у підготовці студентів і коригувати їх.

Методична концепція проведення семінарських занять

Проведення семінарських занять базується на ряді ключових методичних засад:

- Опанування базових понять і закономірностей: у процесі вивчення різних дисциплін студенти повинні засвоїти основні ідеї, поняття, положення та закони, розуміти сфери їх застосування й уміти використовувати отримані знання та навички під час опанування фахових дисциплін і у своїй майбутній професійній діяльності.
- Відповідність загальнодидактичним принципам: семінари мають відповідати основним дидактичним вимогам - науковості, доступності викладу, єдності форми і змісту, наявності проблемності у викладанні матеріалу тощо.
- Методичні особливості: організація семінарів повинна враховувати специфіку викладання кожної окремої дисципліни, її логіку та внутрішню структуру.
- Мотиваційна складова: важливо з перших хвилин заняття акцентувати увагу студентів на значенні теми для глибшого розуміння предмету, а також на її практичному застосуванні у майбутній професійній діяльності.
- Професійна спрямованість і міждисциплінарність: семінарські заняття мають бути пов'язані з іншими дисциплінами та елементами практичного навчання, що сприяє формуванню цілісної системи знань і професійних компетентностей.

- Інтеграція в загальний навчальний процес: семінари повинні органічно поєднуватися з лекціями, практичними заняттями та самостійною роботою студентів, доповнюючи й поглиблюючи засвоєння матеріалу.

Підготовка студента до семінарського заняття

Підготовка до семінару передбачає:

- опрацювання рекомендованої літератури згідно з планом заняття;
- вивчення тем, питань або завдань, винесених на обговорення;
- підготовку короткої доповіді, в якій студент має представити результати свого опрацювання матеріалу.

У процесі семінару оцінюються як доповідь студента, так і його відповіді на додаткові запитання (за їх наявності). На основі цього виставляється відповідна кількість балів.

Критерії оцінювання відповіді студента на семінарському занятті (п'ятибальна шкала)

Бали	Опис відповіді студента
5	Повна, логічна, аргументована відповідь. Глибоке знання теми. Використано основну та додаткову літературу. Виступ впевнений і творчий, без підглядання в конспект. Вільне володіння термінами. Успішні відповіді на запитання викладача і студентів.
4	Знання теми достатньо повні. Відповідь правильна, без суттєвих помилок. Використано рекомендовану літературу. Іноді звертається до конспекту. Відповідає на запитання викладача та групи.
3	Базові знання матеріалу. Доповідь неповна, часто читається з конспекту. Допускає помилки. Відповідає на запитання з труднощами, з допомогою викладача.

2	Орієнтація в темі слабка. Відповідь читається з конспекту, допущено серйозні помилки. Проблема теми не розкрита. Відповіді можливі лише зі сторонньою допомогою.
1	Відповідь поверхова або уривчаста, читається з конспекту. Не здатен відповісти на запитання викладача або студентів.
0	Відповіді немає або вона повністю не відповідає суті питання.

Календарно-тематичний план проведення семінарських занять

№	Тема семінарського заняття	К-ть годин
1	Кам'яний вік на території України	4
2	Трипільська протоцивілізація	2
3	Енеолітичні культури на території України. Ранній і середній бронзовий вік.	4
4	Грецька колонізація Північного Причорномор'я	4
5	Модульна контрольна робота № 1	2
6	Скіфська державність на території України	4
7	Сарматська доба на території України	2
8	Доба великого переселення народів. Ранні слов'яни	4
9	Слов'янські археологічні культури на території України	4
10	Модульна контрольна робота № 2	2
11	Разом семінарських занять	14 (28 год.)
12	Разом контрольних робіт	2 (4 год)
13	Разом годин для практичної роботи	32 год.

Плани семінарських занять (32 год.).

Тема 1. Кам'яний вік на території України (4 год.)

1. Ранній палеоліт. Архантропи
2. Середній палеоліт. Неандертальці
3. Пізній палеоліт. Неоантропи (кроманьйонці)
4. Особливості мезоліту на Україні.

5. Мисливці на бізонів та мамонтів.
6. Неоліт України: загальна характеристика.
7. Неолітичні спільноти Степу.
8. Неолітичні спільноти Лісостепу і Полісся.

Література:

- Археологія та стародавня історія України. К., 1992.
- Генінг В.Ф. Соціальні формації первісності. *Археологія*. 1989. №4. С.4-6.
- Гладилін В.М. Відкриття мустьєрської стоянки на Донеччині. *Археологія*. Т.20. К., 1966. С.135-142.
- Гладких М.І. Історична інтерпретація пізнього палеоліту. К., 1991.
- Демиденко Ю.Е. До питання про час винаходу луку та стріл. *Археологія*. 1987. Вип.60. С.1-6.
- Залізник Л.Л. Мисливці прильодовикової Європи в кінці палеоліту та на початку мезоліту. *Археологія*. 1988. Вип.64. С.11-21.
- Мацькевий О. Мезоліт Закарпатської області. *Проблеми археології Східних Карпат*. Ужгород, 1995. – С.37-50.
- Нужний Д.Ю. Розвиток мікролітичної техніки в кам'яному віці. К., 1992.
- Рижов С.М. Археологічні дослідження палеолітичної пам'ятки Малий Раковець на Закарпатті. *Археологічні студії*. Вип. 1. Київ-Чернівці: Прут, 2000. С. 194-200.
- Сапожніков І. Хронологія і періодизація пізнього палеоліту півдня Східної Європи. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 9. Львів, 2005. С.14-31.
- Сегеда С. Історична антропологія України: люди доби нижнього палеоліту. *Краєзнавство та шкільний туризм*. 1997. N5. С. 3-6.
- Смирнов С.В. Палеоліт Дніпровського Надпоріжжя. Київ: Наукова Думка, 1973.
- Сова П.П. Палеолітичні місцезнаходження в Ужгороді. *Археологія*. Т.17. 1964. С.180-187.
- Степанчук В.Н. Нижній и середній палеоліт України. Чернівці, 2007.
- Федака С. Історія України. Серія 1. Долітописна історія. Т.1. Ужгород: ТІМРАНИ, 2020. 232 с.
- Черниш О.П. До питання про час найдавнішого заселення Східних Карпат людиною давнього кам'яного віку. *Нові матеріали з історії Прикарпаття і Волині*. Вип.2. Львів, 1992.
- Черниш О.П. Основні підсумки дослідження палеоліту Подністров'я. *Український історичний журнал*. 1968. №11. С.100-105;
- Шовкопляс І.Г. До питання про характер розвитку культури пізнього палеоліту. *Археологія*. Т.22. 1969. С.31-54.

Тема 2. Трипільська протоцивілізація (2 год).

1. Особливості мідного віку.
2. Ранній період Трипільської протоцивілізації
3. Середній період Трипільської протоцивілізації
4. Пізній період Трипільської протоцивілізації

Література:

- Сегеда С. Антропологічні риси творців Трипільської культури. *Народна творчість та етнографія*. 2005. №3.
- Археологія. 1993. №3. Спецвипуск до 100-річчя відкриття Трипілля.
- Бурдо Н. Трипільська культура і Україна. Новітні міфи та фальшивки про походження українців. К.: Темпора, 2008.
- Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю. Основи хронології Трипілля – Кукутені. *Археологія*. 1998. №2. С.3-14.
- Бурдо Н.Б. Населення раннього етапу Трипільської культури межиріччя Дністра та Південного Бугу. К., 1993.
- Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. К., 2002.
- Енциклопедія трипільської цивілізації. Т.1. К., 2004. 304 с.
- Збеневич В.Г. Періодизація і хронологія раннього Трипілля. *Археологія*. В.35. 1980. С.3-25.
- Сулик І., Яворська Б. Трипільська культура. *Історія України*. 2000. №35.
- Ткачук Т.М. Знакова система трипільської культури. *Археологія*. 1993. №3. С.91-100.
- Федака С. Історія України. Серія 1. Доітописна історія. Т.2. Мідно-бронзовий і початок залізного віку. Ужгород: ТИМПАНИ, 2020. 232 с.
- Шмаглій М.М. Великі трипільські поселення і проблеми ранніх форм урбанізації. К., 2001.
- Шмаглій М.М., Відейко М.Ю. Пізньотрипільське поселення біля с. Майданецького на Черкащині. *Археологія*. 1987. №60. С.71-87.

Тема 3. Енеолітичні культури на території України. Ранній і середній бронзовий вік (4 год.)

1. Середньостогівські племена
2. Племена ямної культурної спільноти на Україні
3. Катакомбна і зрубна культури.
4. Бронзовий вік на Україні: загальна характеристика.
5. Племена раннього бронзового віку на Україні
6. Племена середнього бронзового віку на Україні
7. Культури доби бронзи на Закарпатті

Література:

- Братченко С.Н. Донецька катакомбна культура раннього етапу. Луганськ, 2001.
- Іванова С. В. Населення ямної культурно-історичної спільноти Північно-Західного Причорномор'я: Автореф. ... канд. іст. наук. К., 2000. 19 с.
- Кузнецов П.Ф., Хохлов О.О. Етнокультурні зв'язки степового населення Східної Європи за доби ранньої бронзи. *Археологія*. 2011. №1. С.3-11
- Позіховський О.Л., Бунатян К.П. Пам'ятки культури кулястих амфор в околицях Дніпропетровська. *Археологія*. 2012. №2. –С.54-66.
- Потушняк М.Ф. Питання хронології та культурної належності пам'яток неоліту та енеоліту Закарпаття. Дослідження стародавньої історії Закарпаття. Ужгород, 1972. С.76-80.
- Україна: хронологія розвитку. Т.1. З давніх часів до пізньої античності. К.: Кріон, 2008. 704 с.
- Телегін Д.Я. Середньостогівська культура епохи міді. К., 1973;
- Телегін Д.Я. Вартові тисячоліть. К., 1991. С.78.
- Федака С. Історія України. Серія 1. Долітописна історія. Т.2. Мідно бронзовий і початок залізного віку. Ужгород: ТИМРАНИ, 2020. 232 с.

Тема 4. Грецька колонізація Північного Причорномор'я (4 год.).

1.Грецька колонізація Північного Причорномор'я. Причини і етапи.

2.Тіра

3.Ольвія

4.Херсонес

5.Пантікапей

6. Боспорське царство

Література:

- Болтрик Ю., Фіалко О. Напад Скіфів на Трахтемирівське городище К., 2003.
- Глуман А. Боспор і Херсонес на порозі християнської доби. *Людина і світ*. 1994. N11-12. С. 2-9.
- Давня історія України: В 3-х т. Київ, 1997- 2000.
- Зубар В., Ліньова Є., Сон Н. Античний світ Північного Причорномор'я. К., 1999.
- Козуб Ю.І. Некрополь Ольвії V – IV ст.. до н.е. К., 1974.
- Крисаченко В. Історія Криму від найдавніших часів до кінця XVIII ст. К., 2007. С.188-220.
- Одрін О.В. Ольвійське рибальство VI–III ст. до н.е. Надчорномор'я: студії з історії та археології. К., 2008. С.71-89.
- Одрін О.В. Сільське господарство античних держав Північного Причорномор'я у V–III ст. до н.е.: порівняльний аналіз.

Причорноморський регіон у контексті європейської політики: минуле й сьогодення. Одеса, 2008. С.17-29.

- Петрова Е. Б. Феодосія та Південно-Східний Крим за часів античної доби (середина VI ст. до н.е. – IV ст. н.е.): Автореферат ... д-ра іст. наук. Харків, 2001;
- Україна: хронологія розвитку. Т.1. З давніх часів до пізньої античності. К.: Кріон, 2008. 704 с.
- Федака С. Історія України. Серія 1. Долітописна історія. Т.3. Скіфо-антична доба. Ужгород: ТІМРАНИ, 2020. 232 с.

Тема 5.Скіфська державність на території України (4 год.)

1. Походження скіфів. Утвердження їх у причорноморських степах.
2. Суспільний устрій і матеріальна культура скіфів.
3. Військово-політична історія Скіфської держави.
4. Пізнє Скіфське царство.
5. Духовна культура скіфів.
6. Римська цивілізація у Північному Причорномор'ї.

Джерела:

Геродот. Історія в дев'яти книгах. К., 1993.

Література:

- Бідзіля В.І. Дослідження Гайманової Могили. Археологія. 1971. В.1. С.44-56;
- Болтрик Ю. В., Фіалко О. Є. Могили скіфських царів другої половини IV ст. до н.е. Археологія. 1995. № 2.
- Брайчевський М.Ю. Нові розкопки на Пастирському городищі. Археологічні пам'ятки. 1955. Т.5. С.67-76.
- Думка М.С. Про медицину скіфів. К., 1960.
- Кормич Л.І., Багацький В.В. Історія України. Харків, 2001. С.41.
- Мозолевський Б. М. Синтез скіфо-античної думки. Всесвіт. 1978. №2.
- Мозолевський Б.М. Товста Могила. К., 1979.
- Мурзін В.Ю. Про утворення Північнопричорноморської Скіфії. Археологія. 1986. Вип.55. С.8.
- Пам'ятки історії та культури України. К., 2005. С.129.
- Петров В. Скіфи: Мова і етнос. К., 1968.
- Україна: хронологія розвитку. Т.1. З давніх часів до пізньої античності. К.: Кріон, 2008. 704 с.
- Телегін Д. Вартові тисячоліть. К.: Наукова думка, 1991.
- Федака С. Історія України. Серія 1. Долітописна історія. Т.3. Скіфо-антична доба. Ужгород: ТІМРАНИ, 2020. 232 с.

Тема 6. Сарматська доба на території України (2 год.)

- 1.Сармати: загальна характеристика матеріальної культури, військового і суспільного устрою.
- 2.Перші хвилі сарматської експансії: язиги і роксолани
3. Завоювання аорсів і аланів.
- 4.Останні навали аланів у перших віках н.е. і загибель причорноморських полісів.

Джерела:

Геродот. Історія в дев'яти книгах. – К., 1993.

Література:

- Дзиговський О. М. Історія сарматів Карпато-Дніпровського регіону: Автореф. ... д-ра іст. наук. Одеса, 2003. 33 с.
- Кодлубай І., Нога О. Прадавня Україна. Львів, 2001. С.380.
- Україна: хронологія розвитку. Т.1. З давніх часів до пізньої античності. – К.: Кріон, 2008. – 704 с.
- Петров В. Походження українського народу.
- Федака С. Історія України. Серія 1. Долітописна історія. Т.3. Скіфо-антична доба. Ужгород: ТИМРАНИ, 2020. - 232 с.

Тема 7. Доба великого переселення народів. Ранні слов'яни на території України (4 год.)

- 1.Готи і гуни.
2. Сучасні концепції слов'янського етногенезу.
- 3.Зарубинецька спільнота слов'ян.
- 4.Племена київської культури.
- 5.Черняхівська спільнота, дискусії про її етнічну природу.
6. Слов'яни у добу Великого переселення народів.
7. Анти і склавини.
8. Аварська навала.
9. Крим у VI-VIII ст.

Тема 8. Слов'янські археологічні культури (4 год.)

1. Особливості розвитку племен празько-корчацької культури VI-VII ст.
2. Особливості матеріального і духовного розвитку племен пенківської культури
3. Особливості матеріального і духовного розвитку племен колочинської культури

4. Особливості матеріального і духовного розвитку племен Роменсько-Боршевської культури
5. Особливості матеріальної і духовної племен культури Лука-Райковецька.
6. Слов'янське населення Закарпаття у перші століття н.е.

Література:

- Баран В.Д. , Баран Я.В. Історичні витoki українського народу. Київ, 2005.
- Баран В.Д. Черняхівська культура. К., 1981;
- Баран В.Д., Козак Д., Терпиловський Р. Походження слов'ян. К., 1991.
- Брайчевський М.Ю. Походження Русі. К.: Наукова думка, 1968.
- Винокур І.С. Черняхівська культура: витoki і доля. Кам'янець-Подільський, 2000.
- Давні слов'яни: археологія та історія. К., 2016.
- Давня історія України: В 3-х т. Київ, 1997- 2000.
- Залізняк Л. Л. Найдавніше минуле України. К.: Наук. Думка, 1997.
- Кісь Я. Етногенез слов'ян. Львів, 1985.
- Любичев М.В. Хронологія поселень черняхівської культури в лісостепу між Дніпром і Сіверським Дінцем. *Археологія*. 2011. №4. С.7-19.
- Пачкова С. Походження слов'ян. *Археологія*. 2003. №4. С.135-139.
- Пачкова С.П. Господарство східнослов'янських племен на рубежі нашої ери. К.: Наукова думка, 1974.
- Пачкова С.П. Участь місцевого компоненту у формуванні зарубинецької культури. *Археологія*. 1999. №2. С. 6-24.
- Пеняк С., Пеняк П. Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців в Карпатську улоговину. Ужгород, 1997.
- Петров В. Походження українського народу. К., 1992.
- Рудич Т. Антропологічний склад населення черняхівської культури. *Археологія*. 2003. №4. С.19-31.
- Скиба Л.Є. Могильник зарубинецької культури Вишеньки біля Києва. К., 2008.
- Скиба Л.Є. Пирогівський могильник зарубинецької культури. К., 2000;
- Федака С. Історія України. Серія 1. Долітописна історія. Т.4. Велике переселення народів. Ужгород: ТІМРАНИ, 2020. 232 с.
- Черняхівська культура: матеріали досліджень. К., 2012.

Розділ 2. Загальні методичні рекомендації щодо виконання самостійної роботи студента з дисципліни «Давні цивілізації на території України»

Самостійна робота студента (СРС) - це одна з ключових форм навчального процесу, яка передбачає виконання навчальних завдань самостійно, під методичним керівництвом викладача. Обсяг самостійної роботи студентів денної форми навчання визначено навчальним планом і становить **60 годин**. У межах дисципліни «Давні цивілізації на території України», СРС передбачає:

Основні завдання самостійної роботи:

- Опрацювання та закріплення лекційного матеріалу. Лекції забезпечують базове уявлення про історичні процеси та пам'ятки, однак глибоке засвоєння тем потребує додаткової індивідуальної підготовки.
- Підготовка до семінарських та практичних занять, що включає:
 - ✓ самостійне опрацювання окремих питань, пов'язаних із трипільською, скіфською, сарматською, античною спадщиною Північного Причорномор'я тощо;
 - ✓ аналіз джерел археологічної, писемної та візуальної інформації;
 - ✓ ознайомлення з історіографією тем;
 - ✓ роботу з мапами, схемами, музейними колекціями (віртуальними або реальними).
- Підготовку письмових завдань (рефератів, есе, тематичних презентацій), пов'язаних із вивченням окремих археологічних культур, племен і державних утворень на території України в давні часи.
- Підготовку до підсумкового контролю - підготовку відповідей на контрольні питання, вивчення основних термінів, хронологічних меж та історико-культурних особливостей цивілізацій.

Зміст самостійної роботи студента з дисципліни «Давні цивілізації на території України»

Зміст самостійної роботи студентів із дисципліни «Давні цивілізації на території України» визначається робочою програмою курсу, методичними матеріалами, а також індивідуальними завданнями, сформульованими викладачем. У межах даних методичних рекомендацій розглянуто основні форми організації самостійної роботи, порядок її виконання, а також систему контролю засвоєння навчального матеріалу. Подано перелік ключових тем, питань для самоконтролю, а також методичні вказівки щодо підготовки до практичних і семінарських занять.

У результаті самостійного опрацювання курсу студент повинен:

- знати предмет, завдання та періодизацію історії давніх цивілізацій, які існували на території сучасної України (трипільська культура, кіммерійці, скіфи, сармати, античні поліси Північного Причорномор'я, готи, гуни, слов'яни та ін.);
- розуміти особливості археологічних культур, їх типологію, географічне поширення, матеріальну й духовну спадщину;
- оперувати основними історичними поняттями та термінами, пов'язаними з вивченням стародавньої історії України (етногенез, хронологія, культурні шари, кургани, колонізація тощо);
- знати джерела з історії давніх цивілізацій - археологічні знахідки, писемні свідчення античних авторів, карти, візуальні матеріали;
- ознайомитися з історіографією проблеми, позиціями українських та зарубіжних дослідників щодо походження, розвитку і занепаду давніх культур на теренах України;
- уміти аналізувати джерела та пам'ятки, порівнювати культурні особливості різних цивілізацій;
- орієнтуватися в картах історико-культурного розвитку території України в добу кам'яного віку, бронзи та раннього заліза;
- формувати власну думку щодо ролі й значення давніх цивілізацій у процесах формування української культурної ідентичності.

Таким чином, самостійна робота спрямована на формування в студентів системного бачення історії стародавніх народів України, набуття аналітичних і дослідницьких навичок, уміння критично працювати з джерелами та історичною літературою. Результати цієї роботи стануть основою для подальшого вивчення історичних дисциплін та наукових досліджень у межах фахової підготовки.

Основні види самостійної роботи студента:

1. Вивчення додаткової літератури (монографій, статей, енциклопедичних матеріалів).
2. Робота з археологічними та історичними джерелами.
3. Аналіз карт історико-культурних регіонів.
4. Підготовка до практичних та семінарських занять.
5. Виконання письмових або творчих завдань (рефератів, проєктів, рецензій).
6. Виконання індивідуальних завдань з конкретних тем (наприклад, "Скіфське золото", "Місто Ольвія", "Культура Трипілья").

План самостійної роботи

Самостійна робота студента під час вивчення курсу «Давні цивілізації на території України» містить педагогічно-методичну складову та здійснюється за напрямками:

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
Модуль 1			
1	Матеріальна і духовна культура неолітичних племен України	10	10
2	Матеріальна і духовна культура трипільських племен	10	10
3	Розробка тестів для поточного або підсумкового контролю за темами, що вивчаються в шкільному курсі історії (6 клас). (Див.: Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Всесвітня історія. Історія України. Інтегрований курс 6 – 9 класи. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9_klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf)	10	10
Разом за модуль		30	30
Модуль 2			
1	Культура античних міст-колоній Північного Причорномор'я	10	10
2	Матеріальна і духовна культура ранньослов'янських племен України	10	10
3	Розробка тестів для поточного або підсумкового контролю за темами, що вивчаються в шкільному курсі історії (6 клас). (Див.: Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Всесвітня історія. Історія України. Інтегрований курс 6 – 9 класи. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9_klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf)	10	10
Разом за модуль		30	30
Разом за семестр		60	60

Перелік орієнтованих тем для рефератів та презентацій

I. Палеоліт - Бронзова доба

1. Палеоліт на території України: стоянки, знахідки, життя первісної людини
2. Трипільська культура: соціальна структура, господарство, духовний світ
3. Культури доби бронзи: катакомбна, ямна, зрубна - їх особливості та значення
4. Кам'яна могила: «український Стоунхендж» як центр первісного мистецтва
5. Археологія і міфи: що ми знаємо про аріїв у степах України?

II. Скіфо-сарматський період

1. Кімерійці на території України: історичні джерела, археологічні знахідки та дискусії щодо їх походження
2. Скіфи: побут, військова справа і вплив на українські землі
3. Сармати та їх взаємини зі скіфами і племенами Північного Причорномор'я
4. Геродот про скіфів: історичність та міфологія давньогрецьких джерел

III. Античні міста-держави на півдні України

1. Грецькі колонії в Північному Причорномор'ї: Ольвія, Тіра, Херсонес
2. Херсонес Таврійський як політичний та культурний центр Криму
3. Контакти греків з місцевим населенням: обміни, конфлікти, взаємовпливи
4. Боспорське царство: політична структура, культура та вплив на південь сучасної України.

IV. Ранні слов'яни і Велике переселення народів

1. Слов'янські племена на території України: анти, склавини, венеди
2. Велике переселення народів і його наслідки для українських земель
3. Готи на території України: культура, поселення та вплив на місцеві племена
4. Гуни і їхня присутність на українських землях: історичні джерела та археологічні свідчення
5. Археологічні культури ранніх слов'ян: зарубинецька, черняхівська
6. Поляни, сіверяни, деревляни: особливості життя і господарства
7. Початки державотворення у східних слов'ян: історіографічні дискусії

V. Джерела до вивчення давньої історії України

1. Етногенез слов'ян: основні теорії походження та роль українських земель
2. Використання археогенетики у вивченні давніх народів України

3. Міфологічні уявлення давніх слов'ян: пантеон богів і культ предків
4. Грецькі та римські автори про слов'ян: образ «варварів» у античній традиції та історичне підґрунтя
5. Сучасні археологічні дослідження давньої історії України: відкриття останніх років

Додаткові складові СРС:

- Контроль знань здійснюється у вигляді:
 - ✓ усного/письмового опитування на семінарах;
 - ✓ тестування;
 - ✓ оцінювання індивідуальних завдань і творчих проєктів.
- Підсумковий контроль проводиться у формі заліку або іспиту, залежно від структури курсу.

Висновки

Семінарські заняття та самостійна робота студентів є ключовими формами організації навчального процесу в межах дисципліни «Давні цивілізації на території України». Їх поєднання забезпечує всебічне засвоєння навчального матеріалу, розвиток аналітичного мислення, навичок дослідницької роботи та здатності до самостійного опрацювання складних історичних проблем.

Семінари виконують не лише навчальну, а й розвивальну та виховну функції, формуючи вміння аргументовано висловлюватися, працювати з джерелами, брати участь у фахових дискусіях. Вони є простором для поглибленого осмислення культурної спадщини трипільської, скіфської, сарматської, античної та інших цивілізацій, що існували на українських землях у давнину.

Самостійна робота, у свою чергу, дозволяє студенту індивідуалізувати процес навчання, обрати зручний ритм засвоєння матеріалу, розвивати дослідницькі навички, критичне мислення, вміння працювати з першоджерелами, мапами, археологічними й історичними даними.

Методичні рекомендації спрямовані на те, щоби зорієнтувати студентів у структурі та логіці навчального курсу, допомогти їм ефективно організувати власну навчальну діяльність, закласти основи для подальшої наукової роботи, а також підготувати до успішного складання іспиту. Загалом, така організація навчання сприяє формуванню цілісного уявлення про історичний розвиток території України в давні часи, інтегрує набуті знання в систему фахової підготовки й закладає підґрунтя для усвідомленого формування національної історичної свідомості.